

BİR ÇATIŞMANIN ANALİZİ VE MÜZAKERE SÜRECİ: KOLOMBİYA'DA FARC ÖRNEĞİ

***E. Nur SEZEK**

**** Ceren UYSAL OĞUZ**

Öz

Kolombiya'da 1960'lı yıllarda Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri- Halk Ordusu (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – Ejército del Pueblo, FARC-EP) ile başlayan çatışma dünyada en uzun süren çatışmalardan olmuştur. 50 yıldan fazla süren bu çatışma, Kolombiya'da ölümlere, zorunlu göçlere ve ekonomik problemlere yol açmış, ülkedeki uyuşturucu kaçakçılığı gibi sorunlarla birleşerek çok ciddi toplumsal ve siyasi sonuçlar doğurmuştur. Dolayısıyla çatışmanın yıkıcı etkileri çözümünü de zorlaştırmıştır. Her ne kadar Kolombiya çatışmadan en fazla etkilenen ülkelerden biri olsa da taraflar 2012'de başlayan müzakerelerin ardından 2016 yılında bir barış anlaşması imzalamışlar ve çatışma yerini barış inşası sürecine bırakmıştır. Buradan hareketle bu çalışmada, "Kolombiya'da barış anlaşmasının imzalanmasına giden süreç nasıl ilerlemiştir?" sorusuna yanıt aranmıştır. Bu bağlamda, ülkedeki çatışma analiz edilirken barış anlaşmasının imzalanmasına giden süreçte yaşanan gelişmelere de değinilmiştir. Çalışma kapsamında, Kolombiya Devleti'nin ve FARC-EP'nin, anlaşmanın imzalanmasına giden süreçte birçok değişiklik geçirdiği gözlemlenmiştir. Tarafların geçirdiği bu değişimin ise 2016 yılında barış anlaşmasının imzalanmasında etkin bir faktör olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kolombiya, FARC-EP, Çatışma, Çatışma Analizi, Barış Müzakereleri

ANALYSIS OF A CONFLICT AND PEACE NEGOTIATIONS: THE FARC EXAMPLE IN COLOMBIA

Abstract

The conflict that started in Colombia in the 1960s with the Colombian Revolutionary Armed Forces-People's Army (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia - Ejército del Pueblo, FARC-EP) has been one of the longest-running conflicts in the world. This conflict, which lasted for more than 50 years, has led to deaths, forced migration and economic problems in Colombia, combined with problems such as drug trafficking in the country, resulting in very serious social and political consequences. Therefore, the destructive effects of the conflict made it difficult to resolve. Although Colombia is one of the countries most affected by the conflict, the parties signed a peace agreement in 2016 after the negotiations that started in 2012 and the conflict left its place to the peace building process. Hence, in this study, the answer of the following question was sought "How has the process of signing the peace agreement in Colombia progressed?" In this context, while analysing the conflict in the country, the developments in the process leading to the signing of the peace agreement were also mentioned. Within the scope of the study, it has been observed that the Colombian State and the FARC-EP have undergone many changes in the process leading to the signing of the agreement. It was determined that this change experienced by the parties was an effective factor in the signing of the peace agreement in 2016.

Keywords: Colombia, FARC-EP, Conflict, Conflict Analysis, Peace Negotiations

* Yüksek Lisans, Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, eminenursezek@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3399-5721

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, cuysaloguz@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7342-0362

Giriş

Yaklaşık 50 milyonluk nüfusu ile Latin Amerika'nın nüfus olarak en büyük üçüncü ülkesi olan Kolombiya¹, uzun yıllardır çatışmalarla anılmaktadır. Kıta, 1492'de Kristof Kolomb öncülüğünde İspanya Krallığı tarafından sömürgeleştirilmeye başlamış², sömürgeci güçlerin Kolombiya'ya ulaştığı 1499 yılından itibaren³ bölgede yaşanan gelişmeler ülke tarihini şekillendirmiştir. Özellikle İspanyol sömürgesi olduğu dönemde, sahip olduğu doğal kaynaklar ve yetiştirilen tarım ürünleri nedeniyle sadece ham madde tedarikçisi olarak görülmesi, sonraki yıllarda da ülke ekonomisinin gelişmesinin önündeki en önemli engellerden biri olmuştur⁴. Dolayısıyla bağımsızlık kazanıldıktan sonra ülkede ortaya çıkan ekonomik sorunlar ve bu sorunlarla bağlantılı olan çatışmaların temeli sömürge dönemine kadar uzanmaktadır. Aynı zamanda dönemin şartlarına bağlı olarak ülkede, İspanyol kökenliler, Güney Amerika yerlileri ve Afrika'dan gelen kölelerden oluşan karma bir nüfus yapısı ortaya çıkmıştır. Bu karma nüfus yapısına ek olarak sınıfsal ayrım da bir hayli yoğun olmuştur. Ülkedeki karma toplumsal yapı ve eşitsiz ekonomik düzen ayrışmaları derinleştiren etkenlerin başında gelmiştir. Bu ayrışmalar sonraki yıllarda ortaya çıkacak çatışmaların temel sebepleri arasında yer almıştır.

Kolombiya'da uzun yıllar devam edecek çatışmalar 1960'lı yıllarda başlamıştır. Birçok farklı silahlı örgütün etkin olduğu çatışmalarda Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri-Halk Ordusu (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia-Ejército del Pueblo, FARC-EP), önemli aktörlerden biri olmuştur. Kolombiya Devleti ve FARC-EP arasındaki çatışmalar, 50 yıldan fazla sürmüş ve en nihayetinde 2016 yılında barış

¹ Dünya Bankası, "Colombia Data", 2019, (Çevrimiçi), <https://data.worldbank.org/country/colombia?view=chart>, 22 Eylül 2020.

² Thomas E. Skidmore ve Peter H. Smith, **Modern Latin America**, New York, Oxford University Press, 2005, s. 15.

³ Frank Safford ve Marco Palacios, **Colombia: Fragmented Land, Divided Society**, Oxford, Oxford University Press, 2002, s. 27.

⁴ Country Watch, **Colombian Country Report**, 2019, (Çevrimiçi), <http://www.countrywatch.com>, 29 Eylül 2020.

anlaşmasının imzalanması ile sona ermiştir. Buradan hareketle bu çalışmada Kolombiya Devleti ve FARC-EP arasında yaşanan çatışmalar incelenmiştir.

Çalışmanın amacı, bu iki aktör arasındaki çatışmayı detaylı bir şekilde analiz ederek barış anlaşmasının imzalanmasına giden süreci anlayabilmektir. Nitekim çalışmada çatışma analiz edildikten sonra, çatışmanın etkileri ve sonuçları ile birlikte barış müzakereleri açıklanmıştır. Ülkede siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda birçok etkisi olan çatışmanın çözümü uzun yıllar almış, çok fazla uğraş gerektirmiştir. Çatışmanın analiz edilip çözülmesi için taraflar birçok kez müzakere etmiş, bazı müzakereler sonuçsuz kalırken bazılarında belli kazanımlar olmuştur. 2012 yılında başlayan La Habana müzakereleri sonunda 2016 yılında imzalanan barış anlaşması ile FARC-EP ile olan çatışmalar sona ermiştir.

Bu çalışmada, “Kolombiya’da barış anlaşmasının imzalanmasına giden süreç nasıl ilerlemiştir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu soruya cevap aranırken hem nicel hem nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada Türkçe, İngilizce ve İspanyolca birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Ek olarak, UCDP (Uppsala Conflict Data Program), Dünya Bankası, Unidad para la Atención y Reparación Integral a las Víctimas (Mağdurlara Kapsamlı İlgi ve Tazminat Birimi) ve Registraduría Nacional Del Estado Civil (Ulusal Seçim Kurulu) gibi veri merkezlerinden veriler toplanmıştır. Toplanan veriler yazarlar tarafından işlenmiş ve çalışmaya uygun şekil ve grafiklere dönüştürülmüştür. Bu bağlamda çalışma, etik kurul izni almayı gerektirmemiştir.

1. Kolombiya’da Silahlı Çatışmalar ve FARC-EP

Kolombiya 300 yıldan fazla süren İspanyol hakimiyetinden 19. yüzyılda kurtulmuştur ve 1810 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Ülkedeki çatışmaların temelleri bağımsızlıktan sonra başlayan Liberal-Muhafazakâr ayrışmasının da etkileri ile atılmıştır.⁵ Bununla birlikte, Bin Gün Savaşı (La Guerra de los mil Días) olarak bilinen iç savaş, Liberal-Muhafazakâr ayrışmasının, ekonomik sorunların ve oligarşik siyasi

⁵ Catherine C. LeGrand, “The Colombian Crisis in Historical Perspective,” *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies*, C. 28, No:55/56, 2003, s. 170.

yapının etkisiyle patlak vermiştir.⁶ Ülkedeki ayrışmaları daha da derinleştiren bu iç savaşın, can kayıpları dışında Panama'nın bağımsızlığını ilan etmesi gibi bazı siyasi sonuçları da olmuştur.⁷ Bu iç savaşın ardından ülkede uzun yıllar çatışma yaşanmamıştır. Ancak yaklaşık 40 yıl süren bu barış ortamı, 1948'de bir siyasal çatışma olarak başlayan "La Violencia" (Şiddet) dönemi ile sona ermiştir.

La Violencia dönemi, Liberal Parti'nin orta sınıfa mensup olan ve halktan büyük destek gören⁸ adayı Jorge Eliécer Gaitán'ın seçim kampanyası sırasında öldürülmesi ile başlamıştır.⁹ Onun ölümünün ardından Liberaller ve Muhafazakârlar karşı karşıya gelmiş ve ülkede uzun yıllar sürecek olan çatışmalar başlamıştır. Bu çatışmalarda yaklaşık 200.000 kişi hayatını kaybetmiştir ve silahlı çatışma dönemi askeri bir darbe ile sonlanana kadar devam etmiştir.¹⁰ La Violencia döneminde başlayan çatışmalar, askeri darbe nedeniyle azalsa da bu dönem birçok farklı silahlı grubun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan silahlı örgütlerden biri de FARC-EP olmuştur.

1960'lı yıllarda dönemin Kolombiya hükümeti, bir toprak reformu yapmaya çalışmış fakat reform girişimleri başarısız olmuştur.¹¹ Reform girişiminin başarısız olması, özellikle komünist grupların ayaklanması ile sonuçlanmıştır. Hükümet, bu ayaklanmaları bastırmak için Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından oluşturulan Plan Laso'yu uygulamaya başlamıştır.¹² Plan Laso, ABD'nin komünizmle mücadele kapsamında Latin Amerika ülkelerine askeri ve ekonomik destek vermek

⁶ Harvey F. Kline, **Historical Dictionary of Colombia covers the history of Colombia**, Lanham, Scarecrow Press, Inc., 2012, s. 9.

⁷ Francisco Gutiérrez Sanín, Tatiana Acevedo, ve Juan Manuel Viatela, "Violent Liberalism? State, Conflict And Political Regime In Colombia, 1930-2006: An Analytical Narrative On State-Making". **Crisis States Research Center Working Paper No.19**, 2007, s. 8.

⁸ John C. Dugas, "Colombia", İçinde **Politics of Latin America: the Power Game**, ed. H. E. Vanden, ve G. Prevost, New York, Oxford University Press, 2015, s. 440.

⁹ Kim Cragin, ve Bruce Hoffman, **Arms Trafficking and Colombia**, Arlington, RAND, 2003, s. 3.

¹⁰ Julio E. Romero ve Adolfo Meisel, "Análisis demográfico de la Violencia en Colombia", **Banco de Republica Colombia**, 2019, (Çevrimiçi), <https://www.banrep.gov.co/es/analisis-demografico-violencia-colombia>, 11 Kasım 2019.

¹¹ Gary Leech, **The FARC the Longest Insurgency**, New York, Zed Books, 2011, s. 19.

¹² Catherine C. LeGrand, "The Colombian Crisis in Historical Perspective," **Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies**, C. 28, No:55/56, 2003, s. 175.

adına oluşturduğu bir plandır.¹³ Bu bağlamda dönemin hükümeti, komünist ayaklanmalara karşı Plan kapsamında aldığı destek ile birlikte birçok sert müdahalede bulunmuştur.¹⁴

Kolombiya ordusunun Plan kapsamında komünist gruplara yaptığı müdahalelere karşılık veren gruplardan biri de FARC-EP olmuştur.¹⁵ O dönem yalnızca Komünist Parti'ye bağlı bir grup olan örgüt, tam anlamıyla bu çatışmalardan sonra bugün bilinen haliyle örgütlenmiştir. Örgütlenmeye ülke kırsalında başlayan FARC-EP, zamanla Bogotá ve Cali gibi görece daha büyük ve merkezi şehirlerde de varlık göstermeye başlamıştır.¹⁶ En temelde ülkedeki eşitsiz toprak dağılımı problemine karşı ortaya çıkan örgüt, uzun yıllar gerilla taktiklerini kullanarak özellikle kırsal nüfus için mücadele etmiştir.¹⁷ Fakat zaman içinde örgütün mücadele ettiği alanlar değişmiş ve eylem biçimleri farklılaşmaya başlamıştır. Bu durum ise başlangıçta örgütün gördüğü halk desteğinin azalması ile sonuçlanmıştır¹⁸.

2. Çatışma Analizi

Bir çatışmayı analiz edip çözenin en temel yolu çatışmayı anlamaktan geçmektedir. Çatışmayı anladıktan sonra gelen analiz aşaması, sürecin ileriki adımları için de çok önemlidir. Tam ve doğru şekilde analiz edilmiş bir çatışmanın çözümü ve sonrasında barış inşa etmek daha kolaydır. Buna bağlı olarak tam ve doğru bir analiz yapmak için çatışmayı ortaya çıkaran temel nedenler ve çatışmanın aktörleri belirlenmelidir.¹⁹ Bunun yanı sıra çatışma analizi yapılırken tarihsel bağlam, kaynaklar, aktörler, yapılar, dinamikler ve dış baskılar üzerinde durulmalıdır.²⁰

¹³ Dennis M. Rempe, "The Past as Prologue? A History of U.S. Counterinsurgency Policy in Colombia, 1958-66", *Strategic Studies Institute, US Army War*, s. 16.

¹⁴ Catherine C. LeGrand, "The Colombian Crisis in Historical Perspective," *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies*, C. 28, No:55/56, 2003, s. 175.

¹⁵ James J. Brittain, *Revolutionary Social Change in Colombia The Origin and Direction of the FARC-EP*, New York Pluto Press, 2010, s. 12.

¹⁶ Sibel Karabel, "Kolombiya'da FARC ile Barış Müzakereleri Süreci (I)", *BİLGESAM Analiz/ Latin Amerika (1351)*, 2017, s. 4.

¹⁷ Kim Cragin, ve Bruce Hoffman, *Arms Trafficking and Colombia*, Arlington, RAND, 2003, s. 4.

¹⁸ Luis Alberto Pulido, *The Farc Cartel Volume I: Finance of Communist Terrorism Against Colombia*. Online, Nook Press, 2017, s. 12.

¹⁹ İmran Demir, "Çatışma ve Çatışmaya Yaklaşım Yöntemlerinin Teorik Çerçevesi" *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt. IV, No:1, 2017, s. 22.

²⁰ Alpaslan Özerdem, *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2013, s. 46.

Söz konusu Kolombiya olduğunda çatışmanın tarihsel bağlamını, çok eski yıllara yani ülkenin İspanyol sömürgesi olduğu döneme kadar dayandırmak mümkündür. Fakat spesifik olarak FARC-EP ile yaşanan çatışmanın kökleri, 20. yüzyılın ilk yarısında atılmıştır. Özellikle Liberal Parti'den devlet başkanı adayı olan ve toprak reformu gerçekleştirmek ve toplumsal adaleti ve eşitliği sağlamak gibi vaatleri olan Jorge Eliécer Gaitán'ın seçim yarışı sırasında öldürülmesi, çatışmanın ortaya çıkmasındaki en önemli sebeplerden biri olmuştur.²¹ Gaitán'ın ölümü, ülkede var olan ayrışmayı daha da derinleştirmiş ve ülkeyi çatışmalarla dolu bir döneme sürüklemiştir.

Gaitán'ın öldürülmesi akabinde başlayan La Violencia (Şiddet) dönemi, 1953'te iktidara gelen cuntanın baskıcı uygulamaları ve bu dönemde ortaya çıkan ekonomik sorunlar, ülkede silahlı örgütlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.²² Bu ortamda ortaya çıkan örgütlerden biri olan FARC-EP²³ ile devlet güçleri arasında başlayan çatışma, yaklaşık 50 yıl kadar sürmüştür. Dönemin Komünist Partisi'nin bir uzantısı²⁴ olarak kurulan FARC-EP başlangıçta halktan büyük destek görmüştür. Özellikle toprak dağılımındaki eşitsizliğe karşı olup, ²⁵ topraksız köylülere toprak sağlamak düşüncesiyle eylemlerine başlamıştır. Fakat örgüt, eylem stillerindeki ve hedefindeki değişiklikler nedeniyle halk desteğini zaman içinde kaybetmeye başlamıştır.

FARC-EP ve Kolombiya devleti arasındaki çatışmanın kaynaklarını saptamak ise çatışmanın temellerinin derin sebeplere dayanması ve uzun bir zamana yayılması nedeniyle tarihsel bağlamı belirlemek kadar kolay değildir. Fakat taraflar arasındaki çatışmanın iki temel kaynağı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bunlardan ilki FARC-EP'nin ortaya çıkış sebebi olan ekonomik eşitsizlikken diğeri Gaitán'ın ölümü sonrasında ülkede başlayan karmaşık siyasi ortamdır. Bununla birlikte başlangıçta

²¹ Kim Cragin, ve Bruce Hoffman, **Arms Trafficking and Colombia**, Arlington, RAND, 2003, s. 3.

²² Micheal Roskin, "Crime and Politics in Colombia: Considerations for US Involvement. *Parameters*", **US Army War College**, Cilt: 31, No:4, 2001, s. 128.; Cynthia Watson, "Civil-Military Relations in Colombia: A Workable Relationship or A Case for Fundamental Reform?", **Third World Quarterly**, Cilt: 21, No: 3, 2000, s. 530.

²³ Aybüke İnan Şimşek, "Kolombiya". İçinde **21. Yüzyılda Latin Amerika Siyaset- Ekonomi- Toplum**, Ed. C. U. Oğuz, S. Atvur ve R. İzol, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 507.

²⁴ Ebru Afat, "Kolombiya: Latin Amerika'nın Uzun Savaşı", İçinde **Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1** Ed. K. İnat, B. Duran, ve M. Ataman, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s. 831.

²⁵ Gary Leech, **The FARC the Longest Insurgency**, New York, Zed Books, 2011, s. 19.

ekonomiye bağılı eşitsizlik nedeniyle ortaya çıkan çatışma, zamanla daha siyasi bir hale gelmiştir ve dolayısıyla birçok kez boyut değiştirmiştir. Bunun yanı sıra ülkedeki genel çatışmalar, birden çok aktöre sahiptir. Fakat en uzun süren ve uluslararası boyutlara ulaşan çatışma FARC-EP ve devlet güçleri arasında yaşanmış olmandır.

FARC-EP'yi ülkedeki hatta dünyadaki diğer silahlı örgütlerden ayıran önemli bir husus ise üyelerinin yaklaşık %40'ını kadınların oluşturması olmuştur.²⁶ Bunun yanı sıra her iki aktörün de çatışma dönemi boyunca aldığı yardımlar/destekler, FARC-EP'nin çatışma bölgelerini hem coğrafi hem toplumsal olarak çok iyi bilmesi gibi faktörler FARC-EP'ye avantajlar sağlamıştır. Fakat örgütün uyuşturucu kaçakçılığı yaptığına dair delillerin ortaya çıkması, FARC-EP'nin güç ve destek kaybetmesi ile sonuçlanmıştır.²⁷ Bu çatışmanın yapılarına bakıldığında 1980'li yıllarda başlayan müzakere dönemine²⁸ kadar demokratik yollara başvurulmadığı görülmüştür. Sonraki süreçte de müzakere dönemleri dışında çatışmalar sırasında demokratik kanallara çok fazla başvurulmamıştır. Ayrıca, 2016 yılında imzalanan barış anlaşması ile FARC-EP ve devlet güçleri arasındaki çatışma sonlanmış olsa da ülkede diğer örgütlerle olan çatışmalar devam etmektedir.

Son olarak çatışma analizi yapılırken dış baskıların üzerinde durulması gerekmektedir. Dış baskılar, genelde çatışmanın aktörlerinin almış olduğu destekleri ifade edilmek için kullanılmaktadır. Buna bağılı olarak Kolombiya devletinin en büyük destekçisi ABD olurken FARC-EP farklı dönemlerde Venezuela, Peru ve Ekvador gibi ülkelerden destek görmüştür.²⁹ Özellikle Küba Devrimi'nin ardından ABD'nin Latin Amerika'da komünist/sosyalist iktidarların yayılmasına dair yaşadığı korku, Plan Laso ve Plan Kolombiya kapsamında başta ekonomik ve askeri olarak Kolombiya devletini desteklemesinin en temel sebeplerinden biridir³⁰. Bununla birlikte, FARC-EP'nin

²⁶ Natalia Herrera ve Douglas Porch, "Like going to a fiesta' – the role of female fighters in Colombia's FARC-EP", *Small Wars & Insurgencies*, Cilt:19 No: 4, 2008, s. 615.

²⁷ Luis Alberto Pulido, *The Farc Cartel Volume I: Finance of Communist Terrorism Against Colombia*. Online, Nook Press, 2017, s. 12.

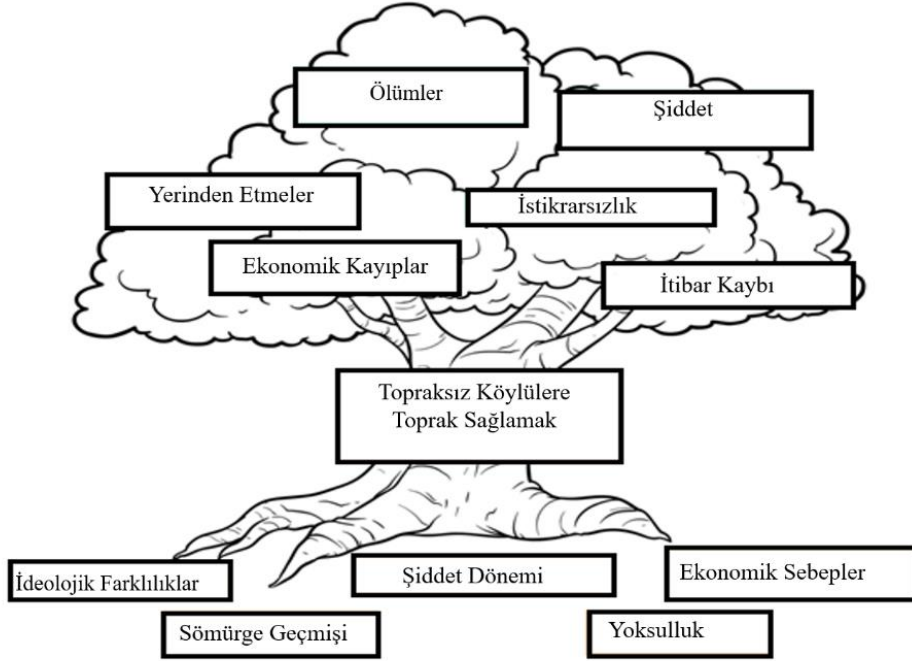
²⁸ James J. Brittain, *Revolutionary Social Change in Colombia The Origin and Direction of the FARC-EP*, New York Pluto Press, 2010, s. xiii.

²⁹ Ebru Afat, "Kolombiya: Latin Amerika'nın Uzun Savaşı", İçinde *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1* Ed. K. İnat, B. Duran, ve M. Ataman, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s. 841.

³⁰ Leo Panitch, ve Colin Leys, *Violence Today: Actually Existing Barbarism*, Brecon, Merlin Press, 2008, s. 5.

kuruluşundan itibaren ABD karşıtı olduğunu vurgulaması ve sol eğilimini belli etmesi, özellikle 2000'lerden itibaren ABD karşıtlığı ile öne çıkan ülkeler olan Venezuela, Peru ve Ekvador'dan destek almasını sağlamıştır.

Şekil 1: Kolombiya Çatışma Ağacı

Kaynak: Yazar tarafından anonim bir ağaç şablonu kullanılarak oluşturulmuştur.

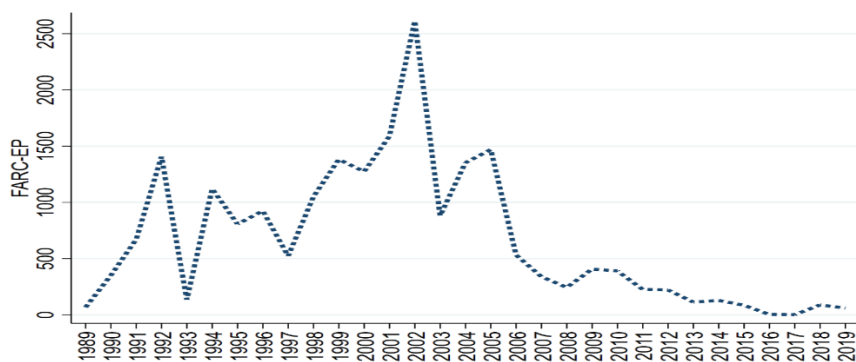
Şekil 1. Kolombiya'daki çatışmaların sebeplerini ve sonuçlarını özetlemektedir. Buna göre Şekil 1.'deki ağacın kökleri ülkede yaşanan çatışmanın sebeplerinden oluşmaktadır. Şekilde görülebileceği üzere çatışmaların birçok sebebi vardır. Bu sebepler dolaylı yoldan birbiri ile bağlantılıdır. Bunlar, ülkenin İspanyol sömürgesi altında yaşadığı dönemin izlerinden kaynaklı olarak sömürge geçmişi, başkan adayı Gaitán'ın öldürülmesinin ardından ortaya çıkan La Violencia dönemi, şiddet döneminin derinleştirdiği ideolojik farklılıklar, ülkenin ekonomik problemleri ve bu problemlerin özellikle Kolombiya kırsalında yarattığı yoksulluktur.

Ağacın kökleri, ülkedeki tüm çatışmaların nedenlerine vurgu yaparken gövdesi FARC-EP özelinde sorunun ortaya çıkışını vurgulamaktadır. Buna göre FARC-EP'nin ortaya çıkışı ve 50 yılı aşkın süren çatışmanın görünür nedeni, FARC-EP'nin topraksız köylülere toprak sağlama hedefidir. Bu durumda, FARC-EP ve devlet arasındaki çatışma etnik, dinsel ya da kültürel ayrışmalardan dolayı değil ekonomik sebepler ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Çatışma ağacının meyveleri ya da yaprakları ise ülkedeki çatışmanın sonuçlarını vurgulamaktadır. Buna göre, bitmek bilmeyen şiddet sarmalı, istikrarsız siyasi durum, ekonomik problemler, zorunlu göçler, ölümler ve uluslararası sistemde itibar kaybı çatışmanın yarattığı başlıca sorunlar olmuştur. Elbette çatışmanın daha birçok etkisi olmakla birlikte ağaç üzerindeki sonuçlar, en önemlileri olarak kabul edilmektedir.

3. Çatışmanın Etkileri ve Sonuçları

Kolombiya'daki çatışmaların sonuçları arasında özellikle ölümler ve zorunlu göçler, en fazla dikkat çekenler arasındadır. Çoğunluğu sivillerden oluşan can kayıpları, 220.000 kişi civarındadır³¹. Çatışmalar boyunca yaşanan ölümlere devlet de dahil olmak üzere birçok farklı aktör sebep olmuştur. Fakat tüm aktörler arasında en fazla can kaybına sebep olan örgüt, FARC-EP'dir.³² Örgütün yalnızca devletle değil ülkedeki diğer silahlı gruplarla da zaman zaman çatışmaya girmesi, bu oranın yüksek olmasının temel sebeplerinden biridir.

Şekil 2: FARC-EP'den Kaynaklı Ölümler (1989-2019)

Kaynak: UCDP, 2019 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

³¹ The Office of the High Commissioner for Peace, **The Colombian Peace Process The Agreement Regarding The Victims of The Conflict**, 2014b, s. 2.

³² UCDP, "UCDP Colombia", 2019, (Çevrimiçi), <https://ucdp.uu.se/country/100>, 25 Aralık 2019.

Şekil 2. ülkedeki FARC-EP kaynaklı ölümleri göstermektedir. Şekil 2.'de görüldüğü üzere bazı zamanlarda ölümler artarken bazı dönemlerde azalmıştır. Ölüm oranlarının değişiklik göstermesinin temel sebeplerinden birisi, örgütün devletle olan ilişkisindeki düzensiz seyirdir. Zaman zaman yaşanan barış görüşmeleri, kısa süreli ateşkes ilanları gibi temel faktörler taraflar arasındaki ilişkinin düzensiz olma sebebidir. Aktörlerin bu düzensiz ilişkisi ölüm oranlarını etkilemiştir. 1989-1993 arasında müzakere döneminin de etkisiyle düşük seyreden ölüm oranları, 1997'den sonra yeniden yükselmeye başlamıştır. Bu dönem müzakerelerin başarısız olması ve yeni iktidarın politikalarının farklı olması gibi sebepler, ölüm oranlarının artmasında etkili olmuştur. Bunun yanı sıra özellikle Plan Kolombiya'nın uygulanmaya başlaması ile çatışmaların şiddeti artmış ve bu da 2002 yılından itibaren ölüm oranlarına yansımıştır. 2010 yılından itibaren ise azalmaya başlamıştır ve neredeyse sıfıra yaklaşmıştır.

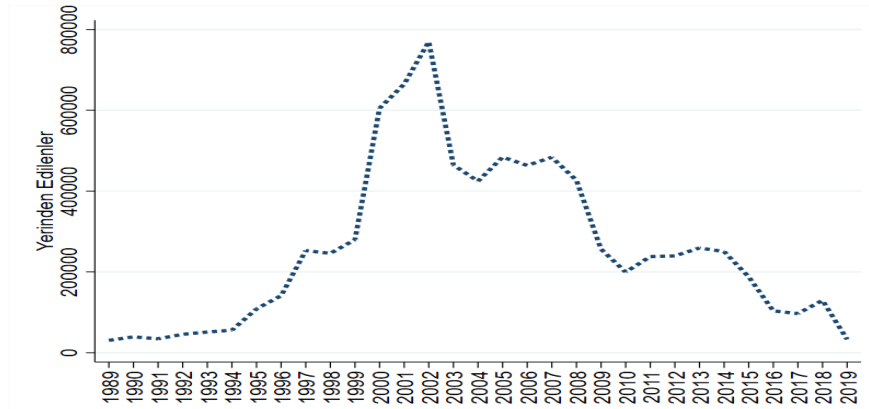
3.1. Çatışmadan Kaynaklı Yer Değiştirmeler

Kolombiya'da çatışmaların yarattığı en önemli etkilerden biri de zorunlu yer değiştirmeler olmuştur. Çatışmalar boyunca ülkede, 6 milyondan fazla kişi yer değiştirmiştir.³³ Bu, dünyada çatışma kaynaklı yer değiştirmeler arasında en yüksek oranlardan biridir. Yer değiştirmeler, genelde çatışmanın yoğun olduğu bölgeden yoğun olmayan bölgelere yönelmiştir. Bu durumda çatışma kaynaklı yer değiştirmeler, hem iç hem dış göç şeklinde olmuştur³⁴.

³³ The Office of the High Commissioner for Peace, **Learn About The Peace Process In Colombia.**, 2014a.

³⁴ Sibel Karabel, "Kolombiya'da FARC ile Barış Müzakereleri Süreci (I)", **BİLGESAM Analiz/ Latin Amerika (1351)**, 2017, s. 6.

Şekil 3: Çatışma Nedeniyle Yer Değiştirmeler (1989-2019)

Kaynak: Unidad para la Atención y Reparación Integral a las Víctimas, 2019 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3.'te görüldüğü üzere ülkede 2000'li yılların başına kadar çatışma kaynaklı yer değiştirmeler, yüksek oranlarda seyretmiştir. Bu dönem boyunca yer değiştirmeler, artarak devam etmiştir. Fakat özellikle 2002'den itibaren daha düzensiz bir yapıda olmuş, zaman zaman artarken zaman zaman azalmıştır. FARC-EP'nin eylem pratiğinde yaptığı değişiklikler ve devlet ile olan ilişkilerindeki düzensizlik yer değiştirmelerin seyrini etkilemiştir. 2010 yılından itibaren ise yer değiştirmeler giderek azalmaya başlamıştır.

Çatışmanın ülkede yarattığı etkiler arasında sivilleri en fazla etkileyenler ölümler ve yer değiştirmeler olmuştur. Bununla birlikte, FARC-EP'nin insan kaçırma eylemleri ve uyuşturucu kaçakçılığına dahil olduğuna dair şüphelerin varlığı, ülkenin uluslararası itibarını etkilemiştir. Yaşanan itibar kaybı, zaman zaman ülkenin dış ilişkilerinde sorun yaratacak kadar ciddi etkilere yol açmıştır. Bunun yanı sıra çatışmaların ülkede yarattığı şiddet sarmalı, ülkeyi dünyanın en tehlikeli ülkeleri arasına yerleştirmiştir.³⁵ Çatışmalar dolayısıyla ülke, güvensiz bir hale gelmiştir.

3.2. Uyuşturucu Ticaretinin Çatışmalara Etkisi

Ülkede çatışmaların devam ettiği dönemde birçok başka sorun, ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi, ülkenin 1970'lerden itibaren uyuşturucu

³⁵ Catherine C. LeGrand, "The Colombian Crisis in Historical Perspective," *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies*, C. 28, No:55/56, 2003, s. 179.

kaçakçılığının merkezi haline gelmesidir. FARC-EP de dahil birçok silahlı örgütün yanı sıra özellikle ülkenin kırsal kesimlerinde yaşayan nüfusun uyuşturucu kaçakçılığının bir parçası olması ise ülkenin içinde bulunduğu durumu daha da zorlaştırmıştır.³⁶ Bununla birlikte uyuşturucu baronlarının yarattığı narko terörizm, ülkeyi farklı bir çatışma ortamına sürüklemiştir³⁷. Bu ise çatışmaların var olan olumsuz etkilerini daha da derinleştirmiştir.

Başlangıçta uyuşturucu kaçakçılığındaki rolünü inkâr eden FARC-EP, zamanla rolünü kabul etmiştir. Fakat uyuşturucunun yurtdışına çıkarılmasında bir rolü olmadığını, kendi hakimiyet bölgesi altında olan koka arazilerinden vergi aldığını ve bunun uyuşturucu kaçakçılığı ile tek bağlantısı olduğunu belirtmiştir.³⁸ Her ne kadar FARC-EP uyuşturucu kaçakçılığında büyük bir rol oynamadığını söylese de bu süreçte ekonomik kazancını arttırmıştır ve bu sayede de devletle olan mücadelesinde daha güçlü bir hale gelmiştir.³⁹

Ülkede uyuşturucu kaçakçılığının bir sorun haline gelmesi ve FARC-EP başta olmak üzere silahlı örgütlerin uyuşturucu kaçakçılığının bir parçası olması, çatışmaları derinleştirmiştir. Özellikle devlet birden farklı alanda çatışmalara karşılık vermek durumunda kalmıştır. Bunun yanı sıra uyuşturucu kaçakçılığı ülkenin dış ilişkilerini de etkilemiştir. Bu dönemde Kolombiya, komünizm mücadelesinde olduğu gibi en büyük desteği yine ABD'den görmüştür.⁴⁰ ABD, komünizm mücadelesinde kullanmak için oluşturduğu plana benzer plan olan Plan Kolombiya'yı hayata geçirmiştir.

³⁶ Gary Leech, **The FARC the Longest Insurgency**, New York, Zed Books, 2011, s. 56.

³⁷ James J. Brittain, **Revolutionary Social Change in Colombia The Origin and Direction of the FARC-EP**, New York Pluto Press, 2010, s. xii.

³⁸ Chris Lee, "The FARC and the Colombian Left: Time for a Political Solution?" **Latin American Perspectives**, Cilt: 39, No: 1, s. 34-35.

³⁹ William LeoGrande ve Kenneth Sharpe, "Two Wars or One? Drugs, Guerrillas, and Colombia's New "Violencia"", **World Policy Journal**, Cilt: 17, No: 3, 2000, s. 4.

⁴⁰ James J. Brittain, **Revolutionary Social Change in Colombia The Origin and Direction of the FARC-EP**, New York Pluto Press, 2010, s. 94.

Ülkedeki uyuşturucu kaçakçılığının büyük bir kısmı ABD'ye gittiği için ABD, sorunun çözümüne dahil olmuştur.⁴¹ Böylece 1999'da Plan Kolombiya geliştirilmiştir. Temelde bir yardım planı olan ve Plan Laso'nun yeniden düzenlenmiş hali olan Plan Kolombiya, uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele için ödenek ve askeri eğitim sağlamayı vadetmiştir.⁴² Bunun dışında zaman içinde planın kapsamı genişletilmiş,⁴³ silahlı çatışmaları ve uyuşturucu kaçakçılığını ortadan kaldırarak sosyal ve ekonomik kalkınmayı artırma hedefleri de eklenmiştir.⁴⁴ Başta FARC-EP olmak üzere birçok silahlı örgüt, bu planın ABD'nin ülkeye müdahale etmesinin önünü açabileceğini öne sürerek karşı çıkmıştır.⁴⁵ Buna rağmen plan, Andres Pastrana ve Alvaro Uribe'nin başkanlık dönemlerinde yürürlükte kalmıştır.

4. Barış Müzakereleri Dönemi ve Sonrası

Uzun yıllar süren çatışmanın ardından çözüm arayışlarının başlaması kaçınılmazdır. Çatışma çözümü için atılacak ilk adımlardan biri, barış müzakerelerini başlatmaktır.⁴⁶ Barış müzakereleri, genel olarak çatışan tarafların görüştüğü ve var olan sorunların çözümünü tartıştığı bir aşamadır.⁴⁷ Genellikle çatışmanın yoğun olduğu ve kayıpların arttığı dönem tarafların daha kolay müzakere masasına oturdukları dönem olmaktadır.⁴⁸ Müzakereler için zamanlama çok önemlidir; doğru zamanda başlayan müzakereler barışa ulaşmayı kolaylaştırabilir. Kimi zaman ise

⁴¹ Country Watch, "Colombian Country Report", 2019, (Çevrimiçi), <http://www.countrywatch.com>, 20 Eylül 2020, s. 53.

⁴² Alexandra Guaqueta, "The way back in: Reintegrating Illegal Armed Groups in Colombia Then and Now", içinde **Reintegrating Armed Groups After Conflict: Politics, Violence and Transition**, Ed. M. Berdal, & D. Ucko, Londra, Routledge, 2009.

⁴³ Dennis M. Rempe, 2002. "The Past as Prologue? A History of U.S. Counterinsurgency Policy in Colombia, 1958-66", **Strategic Studies Institute, US Army War**, s. 16.

⁴⁴ Connie Veillette, "Plan Colombia: A Progress Report", **CRS Report for Congress**, 2005, s. 1.

⁴⁵ Kim Cragin, ve Bruce Hoffman, **Arms Trafficking and Colombia**, Arlington, RAND, 2003, s. 41.

⁴⁶ İmran Demir, "Çatışma ve Çatışmaya Yaklaşım Yöntemlerinin Teorik Çerçevesi" **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt. IV, No:1, 2017, s. 21.

⁴⁷ Susan D. Russel, ve Rey Ty, "Conflict Transformation Efforts in the Southern Philippines" içinde **Conflict Resolution and Peace Education Transformations across Disciplines**, Ed. C. C. Carter, New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 163.

⁴⁸ John Paul Lederach, "Cultivating Peace: a Practitioner's View of Deadly Conflict and Negotiation" içinde **Contemporary Peacemaking Conflict, Violence and Peace Processes** Ed. J. Darby, & R. M. Ginty, New York, Palgrave Macmillan, 2003, s. 31.

müzakere döneminde yaşanan olumsuzluklar çatışmayı eskisinden daha zorlu bir hale getirebilmektedir.⁴⁹

Kolombiya da müzakere sürecini deneyimleyen çatışma ülkelerinden biridir. Birden fazla müzakere dönemi yaşamış olan ülkede bazı süreçler olumlu seyrederken bazıları ise tamamen olumsuz sonuçlanmıştır. Ülkede ikisi Başkan Belisario Betancur döneminde (1982-1986), biri Andrés Pastrana'nın başkanlık yaptığı dönemde (1998-2002) ve sonuncusu da Juan Manuel Santos'un başkanlık döneminde olmak üzere FARC-EP ile dört kez barış müzakereleri gerçekleştirilmiştir.⁵⁰

Taraflar arasındaki ilk iki müzakere, 1982-1986 yılları arasında olmuştur. Dönemin başkanı Betancur'un çağrısı ile bir araya gelen taraflar, kısa süreli bir ateşkes imzalamışlar; fakat müzakere sonucunda olumlu bir sonuç elde edilmemiştir.⁵¹ Betancur'dan sonraki iki başkan, FARC-EP ile müzakere etmemiş bunun aksine bu dönem uyuşturucu kartelleri ile mücadelenin arttığı bir dönem olmuştur.⁵² Bir sonraki barış müzakereleri, Andrés Pastrana'nın başkanlık döneminde yapılan El Caguán müzakereleri olmuştur.

4.1. El Caguán Müzakereleri

Pastrana, Muhafazakâr Parti'den aday olarak 1998 yılında Kolombiya başkanlığına seçilmiştir.⁵³ Seçim kampanyalarında hükümetinin temel gündeminin FARC-EP ile barış elde etmek olduğunu⁵⁴ vurgulayan Pastrana, başkan olduktan sonra ülkenin içinde bulunduğu konjonktürden dolayı bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorlukların

⁴⁹ William Zartman, "The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments", **The Global Review of Ethnopolitics**, *Cilt:* 1, No: 1, 2001.

⁵⁰ James J. Brittain, **Revolutionary Social Change in Colombia The Origin and Direction of the FARC-EP**, New York Pluto Press, 2010, s. 120.

⁵¹ **A.g.e.**, s. 120.

⁵² Frank Safford ve Marco Palacios, **Colombia: Fragmented Land, Divided Society**, Oxford, Oxford University Press, 2002, s. 357.

⁵³ John C. Dugas, "Colombia", İçinde **Politics of Latin America: the Power Game**, ed. H. E. Vanden, ve G. Prevost, New York, Oxford University Press, 2015, s. 448.

⁵⁴ Gary, Leech, **The FARC the Longest Insurgency**, New York, Zed Books, 2011, s. 75.

başında, 1998 yılında ülkedeki çatışmaların çok yoğun bir şekilde devam ediyor olması gelmiştir.⁵⁵

Pastrana, böyle yoğun bir çatışma döneminde FARC-EP ile görüşmek istemiştir. FARC-EP tarafından başkanın talebi olumlu karşılanmış ve tarafların silahtan arındırılmış bir bölgede bir araya gelmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶ Yaklaşık 42.000km² büyüklüğünde olan silahtan arındırılmış bölgenin FARC-EP'ye teslim edilmesiyle taraflar arasındaki barış müzakereleri başlamıştır.⁵⁷ Taraflar, müzakerelerini Caguán'da silahtan arındırılmış bu bölgede sürdürmüşlerdir ve bu nedenle müzakereler, El Caguán ismini almıştır.⁵⁸ Müzakerelerin yapıldığı bu alan, FARC-EP'ye devredilmiştir ve bu sayede FARC-EP resmi olarak toprak sahibi olmuştur. Böylece hükümet, FARC-EP'nin resmi bir aktör olduğunu kabul etmiştir.⁵⁹

199

Görüşmeler, tarafların taleplerinin çok farklı olması görüşmeler sırasında herhangi bir ateşkes imzalanmamış olması Plan Kolombiya'nın yürürlükte olması, FARC-EP'nin uluslararası sorunlar doğuran eylemlerine devam ediyor olması ve müzakereler sırasında FARC-EP liderinin görüşmelere katılmaması gibi sebepler nedeniyle barış anlaşması imzalanmadan başarısız bir şekilde sona ermiştir.⁶⁰ Görüşmelerin sona ermesinin ardından hükümet, FARC-EP'ye tahsis ettiği silahsız bölgeyi geri almıştır. Müzakere döneminin olumsuz şekilde sona ermesi, ülkede çatışma yoğunluğunu daha da arttırmış ve çatışmalar ülkenin farklı bölgelerine de sıçramıştır.⁶¹ Bu koşullar, ülkedeki durumu daha da karmaşık bir hale getirmiştir ve bir süre çatışmalar, yoğun bir şekilde devam etmiştir.

⁵⁵ Luis Gabriel Salas-Salazar, "Conflicto Armado y Configuración Territorial: Elementos para la Consolidación de la Paz en Colombia", *Bitacora*, Cilt: 26, No: 2, 2016, s. 48.

⁵⁶ Gary Leech, *The FARC the Longest Insurgency*, New York, Zed Books, 2011, s. 75.

⁵⁷ Camilo Gonzalez Posso, "El Caguán Irrepetible", *Report*, Bogotá, 2009.

⁵⁸ Kristian Herbolzheimer, "Innovations in the Colombian Peace Process", *NOREF Report*, 2016, s. 1.

⁵⁹ Reneta Segura, ve Delphin Mechoulan, "Made in Havana: How Colombia and the FARC Decided to End the War", *International Peace Institute*, 2017.

⁶⁰ Gary Leech, *The FARC the Longest Insurgency*, New York, Zed Books, 2011, s. 76; Reneta Segura, ve Delphin Mechoulan, "Made in Havana: How Colombia and the FARC Decided to End the War", *International Peace Institute*, 2017, s. 7, Yusuf Çınar ve Yasin Avcı, "Kolombiya Sorunu: Taraflar, Sebepler, Çözüm Süreci ve Öneriler". İçinde *Küresel Riskler ve Bölgesel Aktörler*, Ed. A. Sandıklı ve E. İsmayıl, İstanbul, Bilgesam Yayınları, 2017, s. 233.

⁶¹ Luis Gabriel Salas-Salazar, "Conflicto Armado y Configuración Territorial: Elementos para la Consolidación de la Paz en Colombia", *Bitacora*, Cilt: 26, No: 2, 2016, s. 48.

4.2. La Habana Müzakereleri

El Caguán'ın ardından tarafların yeniden bir araya gelmesi, yaklaşık 10 yıl kadar sürmüştür. Bunun en önemli sebebi, Pastrana'dan sonra iktidara gelen Başkan Álvaro Uribe'nin politikalarının farklı olmasıdır.⁶² Uribe hükümetinin gündemi, silahlı örgütlerle müzakere değil mücadele etmek olarak belirlenmiştir.⁶³ Bu nedenle bu hükümetin politikaları, daha sert olmuş ve bu dönem FARC-EP ile müzakere edilmemiştir. FARC-EP'nin ülkedeki etkisini ve gücünü kırmaya yönelik politikalar izlenmiştir. Fakat bu durum, daha olumsuz bir etki yaratmış; çatışmalar daha da yoğunlaşırken⁶⁴ bu durum, uluslararası boyutta yankı uyandırmaya başlamıştır.⁶⁵

Uribe döneminin yoğun çatışma hali, FARC-EP'nin güç kaybetmesine neden olmuş ve çatışmanın seyrinde bir dönüm noktası yaratmıştır.⁶⁶ Bu dönüm noktası ile birlikte özellikle uluslararası kamuoyu, tarafların müzakere etmesi konusunda baskı yapmaya başlamıştır.⁶⁷ Buna rağmen müzakereler, Uribe döneminde başlamamıştır. Barış müzakereleri, Juan Manuel Santos iktidara gelene kadar beklemek durumunda kalmıştır. Başlangıçta ülkede, Uribe ile olan yakın ilişkisinden dolayı Santos'un hükümet gündeminin de Uribe'nin gündemine benzer olacağı inancı hâkim olmakla birlikte⁶⁸ Santos, beklenenden çok daha farklı davranmıştır.

2012 yılında başlayan müzakereler, Küba'nın başkenti Havana'da yapılması nedeniyle 'La Habana müzakereleri' olarak anılmaya başlamıştır. Aynı yıl yayınlanan "Barış için Hukuki Çerçeve" metni ile birlikte barış görüşmeleri için dikkate değer bir adım atan

⁶² John C. Dugas, "Colombia", İçinde **Politics of Latin America: the Power Game**, ed. H. E. Vanden, ve G. Prevost, New York, Oxford University Press, 2015, s. 449.

⁶³ Gary Leech, **The FARC the Longest Insurgency**, New York, Zed Books, 2011, s. 88.

⁶⁴ Luis Gabriel Salas-Salazar, "Conflicto Armado y Configuración Territorial: Elementos para la Consolidación de la Paz en Colombia", **Bitacora**, Cilt: 26, No: 2, 2016, s. 48.

⁶⁵ Ebru Afat, "Kolombiya: Latin Amerika'nın Uzun Savaşı", İçinde **Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1** Ed. K. İnat, B. Duran, ve M. Ataman, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s. 838.

⁶⁶ William Hall, "Turning Points: A Pracademic's View". **De Boeck Supérieur**, No:28, 2017, s. 64.

⁶⁷ Ebru Afat, "Kolombiya: Latin Amerika'nın Uzun Savaşı", İçinde **Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1** Ed. K. İnat, B. Duran, ve M. Ataman, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s. 840.

⁶⁸ Luis-Miguel Gutierrez Ramirez, "Yarım Asırlık Silahlı Çatışmanın Ardından Barışı Yaratmak Kolombiya'da Geçiş Adaleti Tartışmaları Üzerine İnceleme", **Journal of Constitutional Law**, Cilt: 4, No: 8, 205, s. 92.

Santos, bazı istisnalar olacak şekilde çatışma kaynaklı suçlulara genel af sağlanacağını ilan etmiştir.⁶⁹ Bununla birlikte hükümetin genel af ilanına yanıt olarak FARC-EP de bazı rehinelere serbest bırakmıştır. Kanun teklifinin mecliste kabul edilmesinden sonra tarafların barış görüşmelerine başladığı ilan edilmiştir.⁷⁰ Bu ilan ile birlikte taraflar arasındaki görüşmeler, resmi bir hale gelmiş ve kamuoyu desteği bulmuştur.⁷¹

Ağustos 2012’de taraflar arasında “Çatışmanın Sona Erdirilmesi, İstikrarlı ve Kalıcı bir Barışın İnşası Anlaşması” imzalanmıştır.⁷² Bu anlaşmada ‘tarımın kalkındırılması’, ‘uyuşturucu ticaretinin önlenmesi’, ‘çatışmadan zarar gören kurbanların kayıplarının telafi edilmesi’ olmak üzere üç temel konu üzerinde durulmuştur.⁷³ Bu anlaşmanın ardından hükümet, geçmişte ihmal edilen kırsal kesime daha fazla yatırım yapmaya ve bu bölgeler başta olmak üzere ülkenin birçok bölümünde iyileştirmelere gitmeye başlamıştır.⁷⁴ 2013 yılındaki görüşmeler sonucunda taraflar, ülkede toprak reformu yapılması ve silah bırakan FARC-EP üyelerine siyasi katılım hakkı verilmesi konularında anlaşmışlardır.⁷⁵

Görüşmeler sırasında yaşanan bir diğer önemli gelişme ise 2014 yılında FARC-EP’nin kendine ait bölgelerdeki yasa dışı uyuşturucu problemini ortadan kaldırmak için adım atma garantisi vermesi olmuştur.⁷⁶ FARC-EP’nin bu hamlesi, barış elde etme ve sorunları çözme konusunda kararlılığını göstermiştir. 2015 yılında Kolombiya ordusunun ateşkes ilan etmesiyle taraflar, barış elde etme amaçlarına daha fazla

⁶⁹ Adem Kahraman, “Kolombiya’da Barış” **Democratic Progress Institute**, 2017, (Çevrimiçi), <https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2016/04/Background-to-the-Conflict-and-Peace-Process-Brief-Turkish.pdf>, 24 Eylül 2020.

⁷⁰ Virginia Bouvier, “Gender and the Role of Women in Colombia’s Peace Process”, **UN WOMEN BACKGROUND PAPER**, 2016, s. 19.

⁷¹ Andrei Gomez-Suarez, “The geopolitics of the Santos-FARC peace talks” 2013, **Academia**, (Çevrimiçi), https://www.academia.edu/19728133/The_Geopolitics_of_the_Santos-FARC_peace_talks, 22 Eylül 2019, s. 4.

⁷² Democratic Progress Institute, “Kolombiya’da Siyasal Şiddet ve Henüz Olgunlaşmayan Barış Süreci”, 2013, (Çevrimiçi), <https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2013/06/Colombia-Paper-Turkish.pdf>, 22 Eylül 2020, s. 39.

⁷³ Kristian Herbolzheimer, “Innovations in the Colombian Peace Process”, **NOREF Report**, 2016, s. 2.

⁷⁴ Claes Nordström, “Country Risk Analysis, Colombia”. **EKN**. 2016, (Çevrimiçi) <https://www.ekn.se/globalassets/dokument/landriskanalyser/sydamerika-2016/colombia-apr-2016-eng.pdf/>, 10 Eylül 2020.

⁷⁵ John C. Dugas, “Colombia”, İçinde **Politics of Latin America: the Power Game**, ed. H. E. Vanden, ve G. Prevost, New York, Oxford University Press, 2015, s. 450.

⁷⁶ John Otis, “The FARC and Colombia’s Illegal Drug Trade”, **Wilson Center Latin American Program**, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-farc-and-colombias-illegal-drug-trade>, 10 Eylül 2019, s. 1-2.

yaklaşmışlardır. Aynı zamanda 2015 yılında, tarafların bir sonraki yıla kadar bir barış anlaşması imzalayacakları duyurulmuştur. Bu dönemde çatışmalar, tamamen ortadan kalkmamış olsa bile çatışma yoğunluğu, önemli ölçüde azalmıştır.⁷⁷ Tarafların sürece saygısını vurgulayan bu durum, barış anlaşmasının imzalanmasına doğru giden sürecin önemli yapı taşlarından biri olmuştur.

Tablo 1. İki Müzakere Döneminin Karşılaştırılması

Özellikler	El Caguán Müzakereleri (1998)	La Habana Müzakereleri (2012-2016)
Hedefler	Özellikle politik ve ekonomik anlamda gereken değişiklikleri yaparak sosyal bir devlet yapısı oluşturmak	Silahlı çatışmayı sonlandırmak
Varsayımlar	Müzakere sonucu bir anlaşmaya varılarak çatışmanın temel sebepleri belirlenecek.	Müzakere sonucu çatışmalar sonlanacak ve ülke çatışma dönüştürme sürecine girecek.
Gündemler	Geniş kapsamlı ekonomik siyasi ve hukuki reformlar	Daha dar kapsamlı, temel sorunların çözümüne yönelik reformlar
Aktörler	FARC-EP ve dönemin Kolombiya hükümeti	FARC-EP ve dönemin Kolombiya hükümeti
Ateşkes	Yalnızca silahtan arındırılmış El Caguán bölgesinde bir ateşkes vardır.	İlk etapta yalnızca FARC-EP tek taraflı olarak ateşkes ilan etmiş, hükümet sonradan buna dahil olmuştur.
Halk Katılımı	Yalnızca görünürde bir halk katılımı söz konusudur.	Diğer müzakere dönemlerine göre halkın talepleri daha fazla dikkate alındı.
Mağdurların Rolü	Sürece aktif olarak dahil edilmediler.	Müzakere sürecine aktif olarak katılım sağladılar.
Kadınların Rolü	Sürece aktif olarak dahil edilmediler.	Sürece aktif olarak yer aldılar. Toplumsal Cinsiyet Komisyonu ve kadın komisyonlarından oluşan farklı delegasyonlar görüşmelere dahil edildiler.
Zaman çerçevesi ve sıklığı	Düzensiz bir seyir izlemiştir, sürekli kesintiye uğramıştır.	Kesintiler yaşansa da görüşmelerin daha sık yaşandığı bir süreç olmuştur.
Gelişmeler	Belirlenen gündem maddeleri tartışılmadan süreç sona erdi.	Beklenenden uzun bir zaman olsa da taraflar gündem maddeleri üzerinde tartışarak sonuçlar elde etmiştir.

Kaynak: Kristian Herbolzheimer, “Innovations in the Colombian Peace Process”, **NOREF Report**, 2016, s. 3.

Kolombiya’da FARC-EP ile gerçekleşen barış müzakereleri arasında en önemli ikisi El Caguán ve La Habana müzakereleri olmuştur. Tablo 1’de görüldüğü üzere bu iki

⁷⁷ Luis Gabriel Salas-Salazar, “Conflicto Armado y Configuración Territorial: Elementos para la Consolidación de la Paz en Colombia”, **Bitacora**, Cilt: 26, No: 2, 2016, s. 48.

müzakere dönemi, bazı yönlerden benzerlikler gösterirken bazı yönlerden ise birbirinden tamamen farklıdır. Özellikleri görüşmelerin hedefindeki farklılık müzakerelerin sonucunu etkileyen unsurlardan olmuştur. El Caguán, başarısızlıkla sonuçlanırken; La Habana müzakere sürecinin ardından barış anlaşması imzalanmıştır. Bunun yanı sıra El Caguán'dan farklı olarak La Habana sürecinde mağdurların ve toplumsal cinsiyet komisyonlarının sürece aktif katılımı sağlanmış ve halkın talepleri daha fazla dikkate alınmıştır. Son olarak müzakere süreçlerinin gündemlerinin farklı olması sonuçlarını da etkilemiştir. La Habana döneminde temel sorunların çözümüne yönelik bir gündem belirlenmesi, görüşmeleri kolaylaştırmış ve tartışmaların kapsamını daraltarak daha çözüm odaklı hale getirmiştir.

5. Barış Referandumu

Yaklaşık dört yıl süren barış müzakereleri, 2016 yılında sona ermiştir. Müzakereler sona erdiğinde Başkan Santos, barış anlaşmasının aynı yılın Mart ayında imzalanacağını ve FARC-EP'nin iki ay içinde silah bırakacağını açıklamıştır.⁷⁸ Anlaşmanın imzalanması, açıklandığı gibi Mart ayında gerçekleşmemiş ancak Haziran 2016'da taraflar, nihai ateşkesi ve FARC-EP'nin silahsızlanmasını içeren başka bir anlaşma imzalamışlardır.⁷⁹ Bu geçici anlaşmanın ardından müzakereler, Ağustos ayında resmi olarak sona ermiştir.⁸⁰ Barış anlaşması, resmi olarak 26 Eylül 2016'da imzalanmıştır fakat bu, nihai anlaşma olmamıştır.⁸¹ Bu anlaşmanın halk oylamasına sunulması kararlaştırılmıştır.

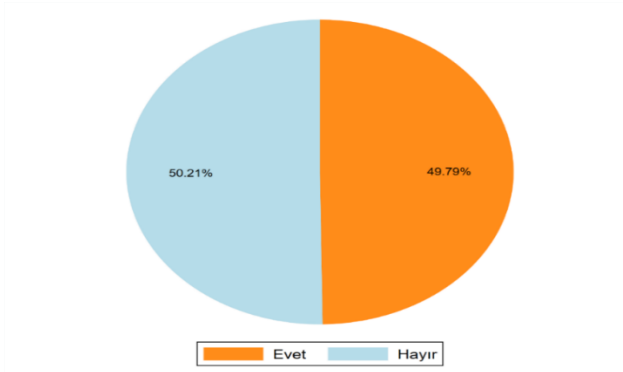
⁷⁸ Yusuf Çınar ve Yasin Avcı, "Kolombiya Sorunu: Taraflar, Sebepler, Çözüm Süreci ve Öneriler". İçinde **Küresel Riskler ve Bölgesel Aktörler**, Ed. A. Sandıklı ve E. İsmayıl, İstanbul, Bilgesam Yayınları, 2017, s. 244.

⁷⁹ Presidencia De La República, "Summary Of Colombia's Agreement To End Conflict And Build Peace", 2016, (Çevrimiçi) <https://reliefweb.int/report/colombia/summary-colombias-agreement-end-conflict-and-build-peace>, 20 Ağustos 2019, s. 34.

⁸⁰ The Office of the High Commissioner for Peace, "Final Agreement To End The Armed Conflict And Build A Stable And Lasting Peace", 2016, Havana, s. 2.

⁸¹ Güneş Daşlı, Nisan Alıcı ve Julia Poch Figueras, "Barış ve Toplumsal Cinsiyet: Kolombiya Barış Süreci", Ankara, Demos Yayınları, 2018, s. 19.

Şekil 4: Referandum Sonuçları (2016)

Kaynak: Ulusal Sivil Kayıt (Registraduría Nacional Del Estado Civil), 2016 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

FARC-EP ve Kolombiya Devletinin ortak kararı ile barış anlaşması, 2 Ekim 2016 tarihinde halk referandumuna sunulmuştur.⁸² Referandum, bekleneninin aksine, Şekil 4.'de görüldüğü üzere “hayır” olarak sonuçlanmıştır.⁸³ Referanduma toplam seçmenin %37'si katılmış; bu seçmenin %50,21'i, barış anlaşması için hayır oyu verirken %49,79'u, evet oyu vermiştir.⁸⁴ Görüldüğü üzere aradaki fark, yaklaşık olarak %0,5 civarındadır. Registraduría Nacional Del Estado Civil (2016), ülkenin iç bölgelerinde hayır oyu daha fazlayken çatışmaların daha yoğun olduğu bölgelerde ise evet oyunun daha fazla olduğunu açıklamıştır.

Referandumun olumsuz sonucunun ardından taraflar, sonucun nedenini anlamak için görüşmeler yapmaya başlamıştır.⁸⁵ Bu görüşmeler sonucunda, halkın barış anlaşmasına karşı olduğu için değil “suçluların cezасız kalacağı” düşüncesinin etkisiyle hayır oyu kullandığını tespit etmişlerdir.⁸⁶ Buradan yola çıkarak anlaşmada

⁸² Yunus Karaağaç, “Terörizmle Mücadele Yöntemleri: İngiltere ve Kolombiya Örneği”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, No: 1, 2019, s. 239.

⁸³ BBC News, “Colombia referendum: Voters reject Farc peace deal”, 2016, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-37537252>, 22 Şubat 2020.

⁸⁴ Registraduría Nacional Del Estado Civil, “Plebiscito 2 Octubre 2016 República de Colombia”, 2016, (Çevrimiçi) https://elecciones.registraduria.gov.co/pre_plebis_2016/99PL/DPLZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZ_L1.htm, 23 Kasım 2019.

⁸⁵ The Office of the High Commissioner for Peace, “Final Agreement To End The Armed Conflict And Build A Stable And Lasting Peace”, 2016, Havana, s. 3.

⁸⁶ BBC News, “Colombia referendum: Voters reject Farc peace deal”, 2016, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-37537252>, 22 Şubat 2020.

birkaç değişiklik yapılmış ve anlaşma mecliste onaylanmıştır.⁸⁷ Halkın hayır oyuna rağmen tarafların kararlılığı sayesinde halkın talepleri de göz önünde bulundurularak yeniden revize edilen barış anlaşması, meclisin onayının ardından yürürlüğe girmiştir. Böylece ülkede çatışma sona erip yeni bir süreç olan “barış inşası süreci” başlamıştır.

Sonuç

Kolombiya’da yaklaşık yarım asırdır devam eden çatışmalar, birçok sebebe bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında ülkenin sömürge geçmişi, bağımsızlıktan sonraki sosyoekonomik durum, ülkedeki sosyal ve ekonomik eşitsizlik ve yolsuzluk gibi sebepler de vardır. FARC-EP ile yaşanan çatışmalar da ülkedeki diğer çatışmalara benzer sebepler ile ortaya çıkmıştır. Topraksız köylülere toprak sağlamak temel hedefiyle mücadelesine başlayan FARC-EP’nin devletle yaşadığı çatışmalar, bu dönemde ortaya çıkan ideolojik farklılıklar, ülkenin sömürge geçmişi, ülkedeki derin yoksulluk ve eşitsizlik ve La Violencia döneminin etkileri gibi birçok sebep barındırmaktadır. Her ne kadar zaman içinde bu sebepler ya da yapılan mücadele, farklılık gösterse de örgütün temel ortaya çıkış nedeni, bunlar olmuştur.

1964 yılında başlayan Kolombiya Devleti ile FARC-EP arasındaki çatışmalar, uzun yıllar devam etmiş ve dolayısıyla etkileri ve sonuçları da derin olmuştur. Yalnızca Kolombiya’da değil dünyada en uzun süren çatışmalar arasında yer alan bu çatışmalar sonucunda yaklaşık olarak 250 bin kişi hayatını kaybetmiş, 7 milyon kişi göç etmek durumunda kalmıştır. Zaman içinde FARC-EP’nin uyuşturucu kaçakçılığına dahil olması, çatışmaların seyrini değiştirmiş ve ülkenin uluslararası alanda itibar kaybı yaşamasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra ülkede güvensiz bir ortam yaratan çatışmaların ekonomik ve politik etkileri de olmuştur.

Kolombiya, birçok kez çatışmaların yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırmak için çatışmaları sonlandırmaya çalışmıştır. Bu nedenle aktörler bir araya gelerek barış görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, farklı başkanlar döneminde FARC-EP ile toplamda dört kez müzakere masasına oturulmuştur. Bu dört müzakerenin ilk ikisinde

⁸⁷ Güneş Daşlı, Nisan Alıcı ve Julia Poch Figueras, “Barış ve Toplumsal Cinsiyet: Kolombiya Barış Süreci”, Ankara, Demos Yayınları, 2018, s. 20.

neredeşye hiçbir kazanım elde edilmemiştir. Buna nazaran üçüncü müzakere dönemi olan El Caguán müzakereleri, ilk iki müzakere dönemine göre daha başarılı olmuştur. Müzakereler sonunda herhangi bir barış anlaşması imzalanmadan dağılsa da bu müzakere döneminde FARC-EP, devlet tarafından resmi bir aktör olarak tanınmıştır. Ülkedeki son müzakere dönemi olan La Habana müzakereleri ise en fazla kazanımın elde edildiği müzakere dönemi olmuştur. Bu görüşmelerin sonunda bir barış anlaşması da imzalanarak FARC-EP ile yaşanan çatışmalar sona erdirilmiştir. Yaklaşık dört yıl süren müzakereler, kolay ilerlemese de tarafların kararlı tutumu ve halktan alınan destek sayesinde barış inşası süreci için önemli bir adım atılmıştır. Müzakere döneminin ardından imzalanan barış anlaşması, halk referandumuna sunulmuştur. Bu referandumda halk, anlaşmaya “hayır” demiştir. Fakat tarafların kararlılığı ve toplumun isteklerini göz önünde bulundurması, ile anlaşmanın bazı maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Akabinde 24 Kasım 2016’da ülke meclisinde “Silahlı Çatışmayı Sonlandırmak ve İstikrarlı ve Sürekli Bir Barış İnşa Etmek İçin Nihai Sözleşme" ismi ile onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece ülkede çatışma dönemi, sona ermiş ve barış inşası süreci başlamıştır.

Nihayetinde barış anlaşmasının imzalandığı Kolombiya Devleti-FARC-EP çatışması, en uzun süren ve en fazla etkiye sahip olan çatışmalardan biridir. Bu nedenle barış anlaşmasının imzalanmasına giden süreç de uzun ve zorlu olmuştur. Tarafların ortak bir zeminde buluşması, birçok kez elde edilemeyen bir ideal olmuştur. Birden fazla barış müzakeresi girişiminde bulunulmuş ve taraflar zaman zaman ateşkes ilan etmişse de 2016 yılına kadar net bir başarı elde edilememiştir. 2016 yılında ise barış anlaşmasının imzalanması ile uzun bir sürenin ardından somut bir kazanım elde edilmiştir.

Kaynakça

Afat, Ebru: “Kolombiya: Latin Amerika'nın Uzun Savaşı”, İçinde **Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1** Ed. K. İnat, B. Duran, ve M. Ataman, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010.

- BBC News, “Colombia referendum: Voters reject Farc peace deal”, 2016, (Çevrimiçi),
<https://www.bbc.com/news/world-latin-america-37537252>, 22 Şubat 2020.
- Bouvier, Virginia: “Gender and the Role of Women in Colombia’s Peace Process”,
UN WOMEN BACKGROUND PAPER, 2016.
- Brittain, James J.: **Revolutionary Social Change in Colombia The Origin and Direction of the FARC-EP**, New York Pluto Press, 2010.
- Country Watch: **Colombian Country Report**, 2019, (Çevrimiçi),
<http://www.countrywatch.com>, 29 Eylül 2020.
- Cragin, Kim ve Hoffman, Bruce: **Arms Trafficking and Colombia**, Arlington, RAND, 2003.
- Çınar, Yusuf ve Avcı, Yasin: “Kolombiya Sorunu: Taraflar, Sebepler, Çözüm Süreci ve Öneriler”. İçinde **Küresel Riskler ve Bölgesel Aktörler**, Ed. A. Sandıklı ve E. İsmayıl, İstanbul, Bilgesam Yayınları, 2017.
- Daşlı, Güneş; Alıcı, Nisan ve Figueras, Julia Poch: “Barış ve Toplumsal Cinsiyet: Kolombiya Barış Süreci”, Ankara, Demos Yayınları, 2018.
- Demir, İmran: “Çatışma ve Çatışmaya Yaklaşım Yöntemlerinin Teorik Çerçevesi”
Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt. IV, No:1, 2017, s. 1-53.
- Democratic Progress Institute: “*Kolombiya’da Siyasal Şiddet ve Henüz Olgunlaşmayan Barış Süreci*”, 2013, (Çevrimiçi),
<https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2013/06/Colombia-Paper-Turkish.pdf>, 22 Eylül 2020.
- Dugas, John C: “Colombia”, İçinde **Politics of Latin America: the Power Game**, ed. H. E. Vanden, ve G. Prevost, New York, Oxford University Press, 2015.
- Dünya Bankası: “Colombia Data”, 2019, (Çevrimiçi),
<https://data.worldbank.org/country/colombia?view=chart>, 22 Eylül 2020.
- Gomez-Suarez, Andrei: “The geopolitics of the Santos-FARC peace talks” 2013,
Academia, (Çevrimiçi),

https://www.academia.edu/19728133/The_Geopolitics_of_the_Santos-FARC_peace_talks, 22 Eylül 2019.

Guaqueta, Alexandra: “The way back in: Reintegrating Illegal Armed Groups in Colombia Then and Now”, İçinde **Reintegrating Armed Groups After Conflict: Politics, Violence and Transition**, Ed. M. Berdal, & D. Ucko, Londra, Routledge, 2009.

Gutierrez Ramirez, Luis-Miguel: “Yarım Asırlık Silahlı Çatışmanın Ardından Barışı Yaratmak Kolombiya’da Geçiş Adaleti Tartışmaları Üzerine İnceleme”, **Journal of Constitutional Law**, Cilt: 4, No: 8, 205, s. 84-105.

Hall, William: “Turning Points: A Pracademic’s View”. **De Boeck Supérieur**, No:28, 2017, s. 63-70.

Herbolzheimer, Kristian: “Innovations in the Colombian Peace Process”, **NOREF Report**, 2016.

Herrera, Natalia ve Porch, Douglas: “Like going to a fiesta’ – the role of female fighters in Colombia's FARC-EP”, **Small Wars & Insurgencies**, Cilt:19 No: 4, 2008, s. 609-634.

İnan Şimşek, Aybüke: “Kolombiya”. İçinde **21. Yüzyılda Latin Amerika Siyaset-Ekonomi- Toplum**, Ed. C. Uysal Oğuz, S. Atvur ve R. İzol, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019.

Kahraman, Adem: “*Kolombiya’da Barış*” **Democratic Progress Institute**, 2017, (Çevrimiçi), <https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2016/04/Background-to-the-Conflict-and-Peace-Process-Brief-Turkish.pdf>, 24 Eylül 2020.

Karaağaç, Yunus: “Terörizmle Mücadele Yöntemleri: İngiltere ve Kolombiya Örneği”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:6, No: 1, 2019, s. 231-242.

Karabel, Sibel: “Kolombiya’da FARC ile Barış Müzakereleri Süreci (I)”, **BİLGESAM Analiz/ Latin Amerika (1351)**, 2017, s. 1-9.

- Kline, Harvey F.: **Historical Dictionary of Colombia covers the history of Colombia**, Lanham, Scarecrow Press, Inc., 2012.
- Lederach, John Paul: "Cultivating Peace: a Practitioner's View of Deadly Conflict and Negotiation" İçinde **Contemporary Peacemaking Conflict, Violence and Peace Processes** Ed. J. Darby, & R. M. Ginty, New York, Palgrave Macmillan, 2003.
- Lee, Chris: "The FARC and the Colombian Left: Time for a Political Solution?" **Latin American Perspectives**, Cilt: 39, No: 1, s. 28-42.
- Leech, Gary: **The FARC the Longest Insurgency**, New York, Zed Books, 2011.
- LeGrand, Catherine C.: "The Colombian Crisis in Historical Perspective," **Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies**, C. 28, No:55/56, 2003, s. 165-209.
- LeoGrande, William ve Sharpe, Kenneth: "' Two Wars or One? Drugs, Guerrillas, and Colombia's New "Violencia"', **World Policy Journal**, Cilt: 17, No: 3, 2000, s. 1-11.
- Nordström, Claes: "*Country Risk Analysis, Colombia*". **EKN**. 2016, (Çevrimiçi) <https://www.ekn.se/globalassets/dokument/landriskanalyser/sydamerika-2016/colombia-apr-2016-eng.pdf/>, 10 Eylül 2020.
- Otis, John: "The FARC and Colombia's Illegal Drug Trade", **Wilson Center Latin American Program**, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-farc-and-colombias-illegal-drug-trade>, 10 Eylül 2019.
- Özerdem, Alpaslan: **Barış İnşası Kuram ve Uygulaması**, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2013.
- Panitch, Leo ve Leys, Colin **Violence Today: Actually Existing Barbarism**, Brecon, Merlin Press, 2008.
- Posso, Camilo Gonzalez: "El Caguán Irrepetible", **Report**, Bogotá, 2009.

Presidencia De La República, “Summary Of Colombia’s Agreement To End Conflict And Build Peace”, 2016, (Çevrimiçi)
<https://reliefweb.int/report/colombia/summary-colombias-agreement-end-conflict-and-build-peace>, 20 Ağustos 2019.

Pulido, Luis Alberto: **The Farc Cartel Volume I: Finance of Communist Terrorism Against Colombia**. Online, Nook Press, 2017.

Registraduría Nacional Del Estado Civil, “Plebiscito 2 Octubre 2016 República de Colombia”, 2016, (Çevrimiçi)
https://elecciones.registraduria.gov.co/pre_plebis_2016/99PL/DPLZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZZ_L1.htm, 23 Kasım 2019.

Rempe, Dennis M: “The Past as Prologue? A History of U.S. Counterinsurgency Policy in Colombia, 1958-66”, **Strategic Studies Institute, US Army War**, 2002, s. 1-46.

Romero, Julio E. ve Meisel, Adolfo: “Análisis demográfico de la Violencia en Colombia”, **Banco de República Colombia**, 2019, (Çevrimiçi),
<https://www.banrep.gov.co/es/analisis-demografico-violencia-colombia>, 11 Kasım 2019.

Roskin, Micheal: “Crime and Politics in Colombia: Considerations for US Involvement. *Parameters*”, **US Army War College**, Cilt: 31, No:4, 2001, s. 126-134.

Russel, Susan D. ve Ty, Rey: “Conflict Transformation Efforts in the Southern Philippines” İçinde **Conflict Resolution and Peace Education Transformations across Disciplines**, Ed. C. C. Carter, New York, Palgrave Macmillan, 2010.

Safford, Frank ve Palacios, Marco: **Colombia: Fragmented Land, Divided Society**, Oxford, Oxford University Press, 2002.

- Salas-Salazar, Luis Gabriel: “Conflicto Armado y Configuración Territorial: Elementos para la Consolidación de la Paz en Colombia”, **Bitacora**, Cilt: 26, No: 2, 2016, s. 45-57.
- Sanín, Francisco Gutiérrez, Acevedo, Tatiana ve Viatela, Juan Manuel: “Violent Liberalism? State, Conflict And Political Regime In Colombia, 1930-2006: An Analytical Narrative On State-Making”. **Crisis States Research Center Working Paper No.19**, 2007.
- Segura, Reneta ve Mechoulan, Delphin: “Made in Havana: How Colombia and the FARC Decided to End the War”, **International Peace Institute**, 2017.
- Skidmore, Thomas E. Ve Smith, Peter H.: **Modern Latin America**, New York, Oxford University Press, 2005.
- The Office of the High Commissioner for Peace, “Final Agreement To End The Armed Conflict And Build A Stable And Lasting Peace”, 2016, Havana.
- The Office of the High Commissioner for Peace, **Learn About The Peace Process In Colombia**, 2014a.
- The Office of the High Commissioner for Peace, **The Colombian Peace Process The Agreement Regarding The Victims of The Conflict**, 2014b.
- UCDP, “UCDP Colombia”, 2019, (Çevrimiçi), <https://ucdp.uu.se/country/100>, 25 Aralık 2019.
- Veillette, Connie: “Plan Colombia: A Progress Report”, **CRS Report for Congress**, 2005.
- Watson, Cynthia: “Civil-Military Relations in Colombia: A Workable Relationship or A Case for Fundamental Reform?”, **Third World Quarterly**, Cilt: 21, No: 3, 2000, s. 529-548.
- Zartman, William: “The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments”, **The Global Review of Ethnopolitics**, Cilt: 1, No: 1, 2001, s. 8-18.